

Karen Margrethe Pedersen:

Jyderne i Ømålsordbogen

Se engang på kortet på side 7. Ser et af områderne ikke lidt mærkeligt ud?

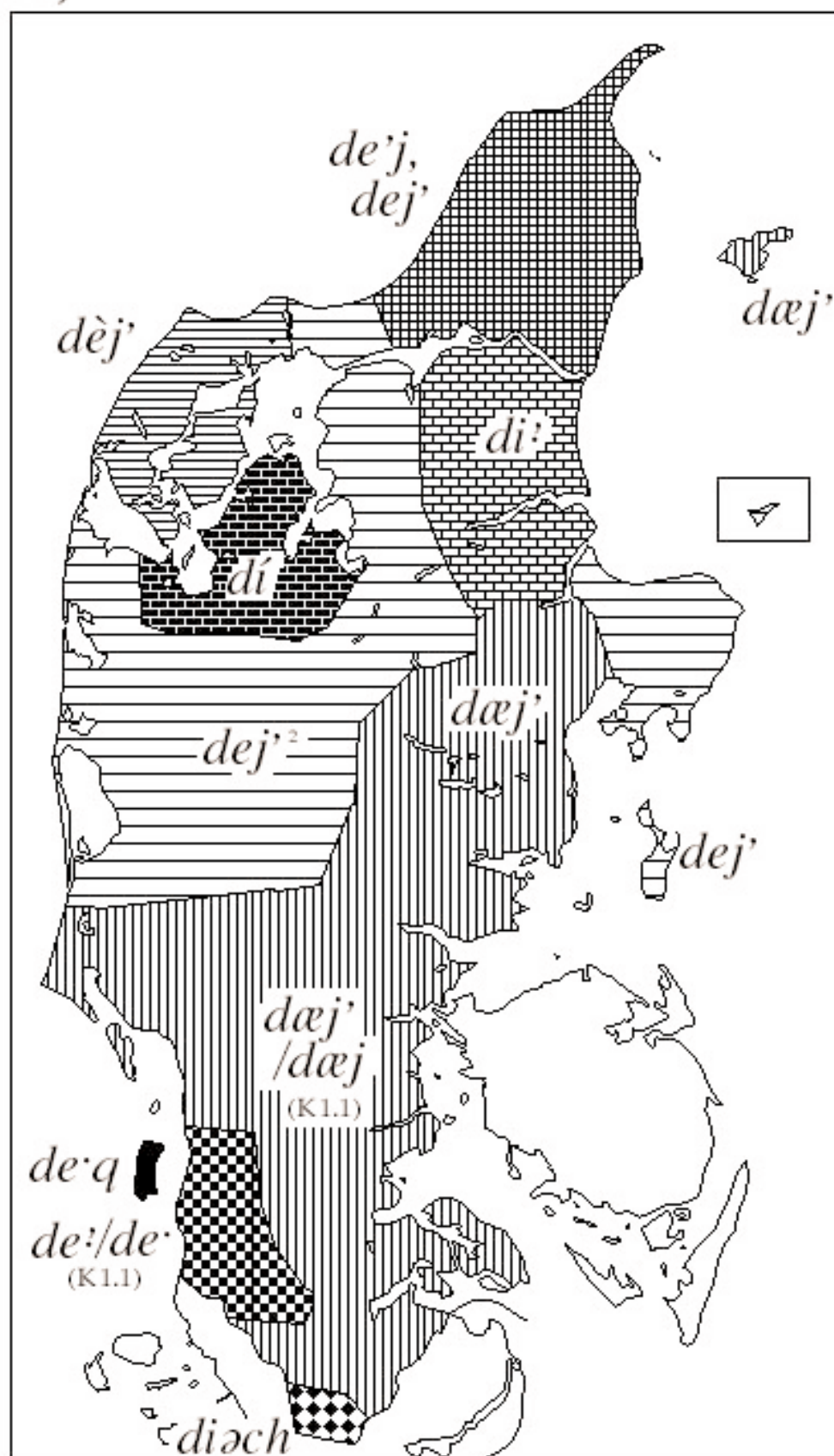
Jyderne vil nok have svært ved at få øje på noget påfaldende, men fynboerne vil straks finde “fejlen” og undre sig: Hvorfor er Fyn og de sydfynske øer blanke? Ordet *dej* er jo helt almindeligt i det fynske område, og det hedder *dæ’j*, *dæj*, *de’j* og *de’* akkurat som i Jylland.

Forklaringen er enkel: Kortet stammer fra Jysk Ordbogs præsentationshefte, og her medtager man selvfølgelig ikke fynske former. Fyn er med på alle kort i Jysk Ordbog, men altid som “ukendt land”.

Men Fyn og de øvrige øer er på ingen måde “ukendt land” for sprogforskerne. Dialekterne på Øerne er lige så grundigt udforsket og beskrevet som de jyske dialekter, og på Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet har man en stor seddelsamling og en stor båndsamling med “øsmål”. Og ud fra disse samlinger kan man let fylde det blanke Fyn (og småøerne sydfor) ud med udtaler af *dej*, som det er gjort på kortet side 9; at Jylland så er ladet blank her, kan være et elskværdigt drilleri til de selvbevidste jyder.

På Institut for Dansk Dialektforskning arbejder man på at redigere og udgive en ordbog over ømålene, og det er artikler fra denne ordbog, jeg vil præsentere i det følgende. I Ømålsordbogen beskrives dialekterne på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og de omliggende mindre øer. Både “ord” og “sag” får en grundig behandling. Ordbogen indeholder ikke alene oplysninger om ordenes udtale, bøjning, betyd-

dej_s

ning og brug, men også udførlige beskrivelser af mange af de redskaber og arbejdsgange, som hørte til ældre tiders bonde-, fisker- og håndværkerkultur. Under *drivgarn* finder man fx en skildring af drivgarnsfiskeriet, med brug af fiskernes egen terminologi (*drive efter sild*, *bæltsbåd*, *garmlænke* eller *-længde*, *drivtov*, *kølgarn*, *rumpegarn* osv.), og under *binde* er der saglige afsnit om at binde neg, at binde fiskegarn og at binde i betydningen ‘strikke’. Tidsmæssigt dækker ordbogen en periode på ca. 200 år, med tyngdepunkt i tiden 1850-1920.

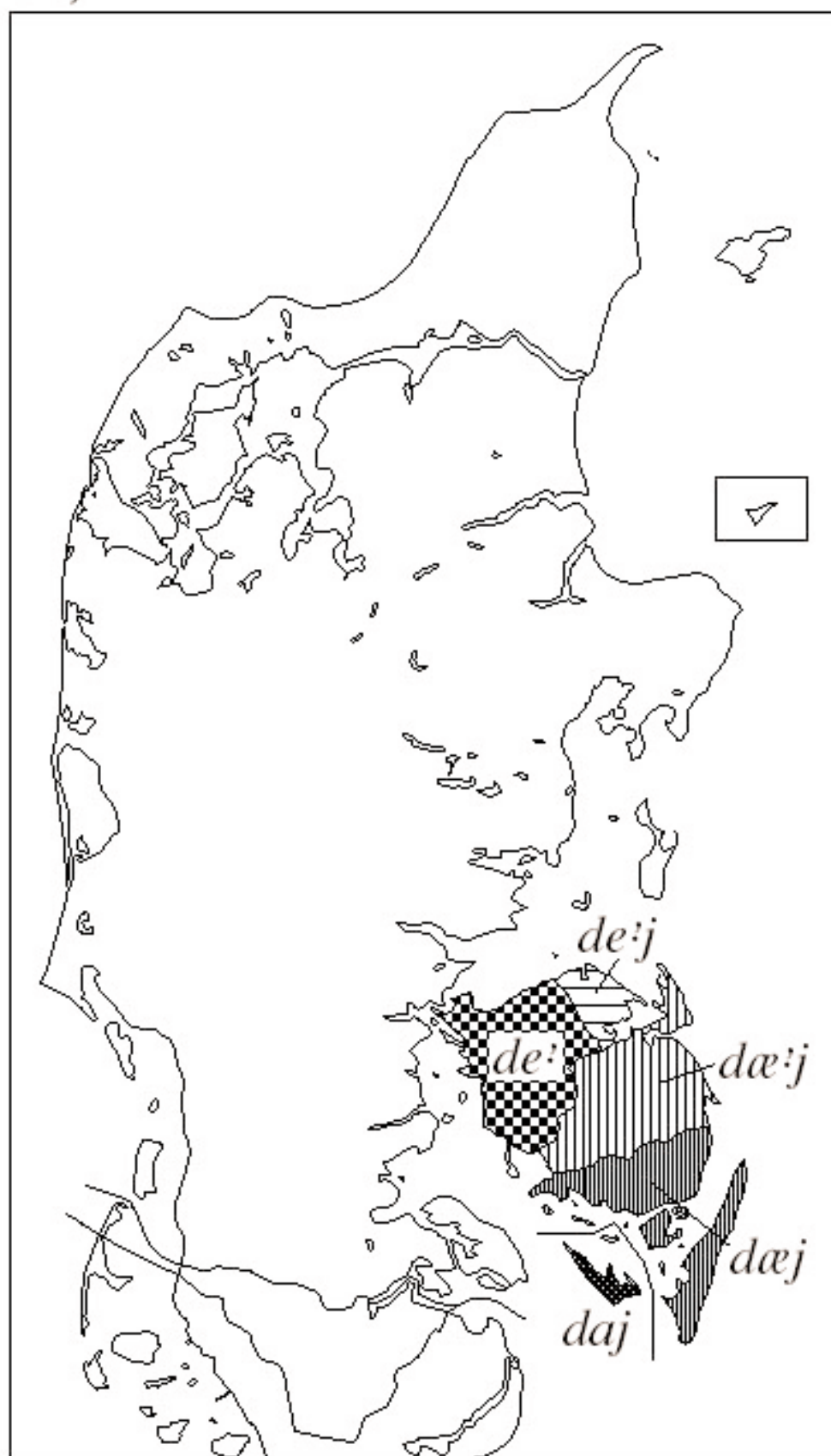
Redaktionen af Ømålsordbogen er kommet til ordet *gud*. Men til ære for de jyske læsere af Ord og Sag har jeg valgt at springe længere hen i alfabetet, til ordet *jyde*. Jeg har redigeret artiklerne *jyde* og *jysk* og sammensætninger med *jyde*-, og nogle af artiklerne er gengivet side 19-22 (med enkelte forklaringer i højre spalte). Vi skal nu se nærmere på, hvad Ømålsordbogen har at sige om jyderne. Hvilken rolle har jyderne spillet for øboerne?

Jyde og jyllænder

Jyde er den gamle betegnelse for en person fra Jylland, i middelalderen skrives det *iutæ*. Oprindelsen til ordet er omdiskuteret, og den behandles ikke i Ømålsordbogen. Der bringer vi kun etymologier til de ord, der ikke findes i Ordbog over det Danske Sprog (ODS). Ordet *jyde* indgår som 1. led i navnet *Jylland*, olddansk *Iutland*. Landet har altså navn efter sine indbyggere. Men ud fra navnet *Jylland* har man dannet et nyt indbyggernavn, *jyllænder*. En *jyllænder* er en person, der bor i *Jylland*, svarende til, at en *sjællænder* er en person, der bor på *Sjælland*, og en *lollænder* en person, der bor på *Lolland*. Artiklen *jyllænder* er ikke medtaget nedenfor, men ordet er optegnet på Sjælland, Lolland, Fyn og Ærø, med bemærkninger som “ældre”, “brugt af de gamle”.

Ligesom andre indbyggernavne er *jyde* maskulinum. I ømålene (undtagen ærøsk og yngre sjællandsk) har man bevaret det gamle nordiske system, hvor substantiverne (navneordene) har 3 køn: maskulinum, femininum og neutrum (intetkøn). På Langeland hedder det fx. *i kat*, *en kownə*, *et lə:m* en kat, en kone, et lam, og i bestemt form *kati*,

dej s.

kownən, lɑːmæt. Man siger *i kat* både om en hankat og en hunkat. Men man kan ikke få sig selv til at sige *i jy* om en kvinde. Enten vælger man et andet ord eller udtryk, eller også bruger man femininums form. Det hedder altså *hɑ æ i jy* han er en jyde, men *hans kownə æ en jy* hans kone er en jyde, og *ham jy i ham jyden*, men *hɛ jy ən* hende jyden. Se citaterne side 19.

På samme side ser man, at *Jyde* kan bruges som tilnavn til tilflyttede jyder (*Ole Jyde* og *Jyde-Else*), og at en jyde i daglig tale kan omtales som *Jyden*. Det er der intet overraskende i. Også navne som *Søren Lollik* og *Thorvald Fynbo* er almindelige, og mangen en bornholmer må på Øerne finde sig i at blive omtalt som *Bornholmeren*.

Der bor en gyde omme i den jyde

På Øerne har ord som *gøre, gerne, gyde* og *gilde* tidligere været udtalt med *j-*. Denne udtale kan stadig høres på Møn, Lolland-Falster og de sydfynske øer, og der er rester af den på Sjælland og Fyn, især i de sydlige egne. Under påvirkning fra rigsdansk begyndte man imidlertid at erstatte *j-* med *g-*, tidligst på Sjælland og Fyn, og i nogle tilfælde gjorde man det også i de oprindelige *j-*ord: Ligesom *järnə* (gerne) blev til *gärnə*, kunne *jär'n* (jern) blive til *gär'n*. Og ligesom *jy* (gyde) blev til *gy*, kunde også *jy* (jyde) blive til *gy*. Formen med *g-* er optegnet på både Fyn og Langeland, og jeg har selv talt med en gammel langelænder, der skiftevis kaldte jyderne for *jy'ər* og *gy'ər*. Ordspillet *der bor en gyde omme i den jyde* lå næsten i luften. (Se side 20).

.. sagde jyden

Jyden optræder som den enfoldige hovedperson i en række små "historier" med fast opbygning: *Det lærer dog, sagde Jyden, han stod bag en gjærdestaver* (se side 19-20). Historier af denne type regner man traditionelt til ordsprogene, men egentlig udgør de en lille genre for sig selv. De kaldes undertiden for wellerismer – efter Charles Dickens per-

son, tjeneren Sam Weller, og hans fader, dagvognskusken Tony Weller, der bruger dem hyppigt.¹

Det kan vist ikke undre nogen, at øboerne har ordsprog og talemåder om jyderne, og heller ikke, at de som regel ikke er særlig smigrende. Det er almindeligt, at man gør grin med “de andre”. *En lollik og en lort, er lige snart gjort*, siger man på Falster. *En falstring og en ski(d), er lige snart forbi*, svarer man på Lolland. Faktisk er det forbløffende, så få ordsprog og talemåder der er om jyderne.

Kvabjyder, jydekvabber og andre sære fisk

Nedsættende betegnelser for jyder er heller ikke hyppige i Ømålsordbogen. Ganske vist siger fynboen ifølge Kristensens Ordsprog, at der er syv slags jyder: “Kronjyder, Kvabjyder, Flynderjyder, Torskjyder, Træskojyder, Fnatjyder og Molboer”.² Men af de nedsættende navne er det kun *kvabjyder*, der findes i ordbogens samlinger. *Kvabjyder* er optegnet spredt på Øerne. Det bruges om jyder, “der snakker ravjysk”, “så man ikke kan forstå dem”. *Kvab* kendes fra *kvabtorsk*, *ålekvabbe* og *kvabset*, om noget der er bævrende eller fedt af konsistens, men i ordet *kvabjyde* er *kvab* snarest brugt om noget lydligt. I ODS har man et verbum *kvabbe*, der kan betyde “give en dump, klaskende ell. svuppende lyd”, og på Fyn kan *kvabbe* betyde “mukke, brokke sig, tale mut eller studs”. Det er formentlig dette, der har givet navn til jyderne. “De kan ikke synge som fynboerne, men kører frem ad en skærvebelagt vej”, skriver en sydfynbo. “*Kvabbe* betyder tale mut, med stød. Fynboerne siger, at jyderne *kvabber* og kalder dem undertiden *jydekvabber*”, skriver en anden.

I det sidste citat er *kvabjyder* vendt om til *jydekvabber*. Formentlig er der her tale om et lille ordspil på *ålekvabber*, men omvendte sammensætninger er iøvrigt ikke helt ualmindelige i dialekterne.³

¹ Se Iver Kjær: *Wellerisme* (i: *80 Ord til Christian Lisse* (1992) s.125-129).

² Evald Tang Kristensen: *Danske ordsprog og mundheld* (1890) s. 495, nr. 435.

³ Se Kristen Møller: *Konverterede sammensætninger* (i: *Dialektstudier* 4 (1977) s. 110-160.

Jydekvabber er altså ikke fisk, men mennesker. Til gengæld er *fydekællinger* ikke mennesker, men fisk. Ordet *fydekælling* bruges om fisken hå-ising (sjældnere om ising) og findes allerede i Videnskaberne Selskabs Ordbog (VSO) fra 1820. Ordet er især optegnet hos Øresundsfiskerne, både de sjællandske og de skånske. I stedet for *fydekælling* kunne man også sige *fydekone*, *fydemær* og *fydetunge* (se artiklerne s. 21-22).

Kilderne siger ikke noget om, hvordan hå-isingen har fået navnet *fydekælling*. Fisken er ret værdiløs som spisefisk, og en enkelt kilde nævner, at den altid er fuld af rogn. Navnet er utvivlsomt ment som skældsord, men hvorfor har man netop valgt et skældsord med *fyde*-? Det har jeg ingen forklaring på.

Lige så lidt kan jeg forklare, hvorfor gule ål i Dragør blev kaldt *fydeål* eller *fyder*. Måske har man brugt *fyde*- som almindeligt udtryk for ringeagt.

En rigtig fydeløgn

“Efter gammel Skik lastede man Fyderne for deres Fattigdom og Urenlighed. Det hed sig, at naar Fyderne bryggede Øl .. hængte de en Pose Humle og en Pose Malt ud i Midten af Gadekæret. Til daglig tog man inde ved Bredden; men kom der fremmede, tog man ude ved Siden af Poserne. Det hed sig ogsaa om Fyderne, at de var slemme til at prale. De gamle fortalte, at alle de Fyder som kom herover som Soldater i Krigsaarene, sagde, at de var Gaardmandssønner. Men saa kunde det ske, at de i Fuldskab lod hinanden høre, at de tre Længer af “Gaarden” var Tornegærder. Man gik ud fra, at alle Fyder var lusede, og man talte om de store *Fydelus*. Man talte ogsaa om *Fydeskab* eller *Fydefnat*. Men i løbet af 1890’erne fik man paa Vestfyn en anden Opfattelse af Fyderne. Der kom en Mængde Fyder til Fyn, de fleste som Tjenestefolk.” Således skriver en vestfynsk lærer i 1936.⁴

I ordbogen medtager vi kun det, der har knyttet bestemte ord eller vendinger til sig, og i dette tilfælde er det kun *fydefnat*, *fydeskab*

⁴ Marius Rasmussen, født 1884 i Kavslunde sogn (IDDs manuskriptsamling, acc.nr.110).

og *fydelus*. Ordene kendes kun fra den ene vestfynske kilde, men fnat kan ifølge en anden kilde kaldes for *jysk liberi*⁵, og *fnatjyder* var én af de 7 slags jyder, der nævnes i Kristensens Ordsprog.

“Det hed sig om Jyderne, at de var slemme til at prale”, skriver fynboen ovenfor. Det hed sig også, at de var slemme til at lyve. *Han lyver så stærkt som nogen jyde* og *Det var en rigtig fydeløgn*, sagde man på Øerne. (Se artiklen *fydeløgn* s. 21).

En *fydeløgn* er en grov løgn. Ordet er optegnet spredt på Øerne, og findes allerede i 1688 hos Peder Syv, der dog retter det til *jødeløgn*, “thi Jyderne (dvs. jyderne) have uskyldigen hørd ilde for løgn”.⁶ Heller ikke Feilberg bryder sig om jydernes ry for løgnagtighed, og under ordet *løgn* skriver han: “den Lyst, Jyden har til at fortælle en god historie, kan måske have givet anledning til udtrykket: *en rigtig fydelögn*” (med henvisning til Højskolebladet 1887).⁷

Hvordan begrebet *fydeløgn* er opstået, fortaber sig i det dunkle. Men i de mange år, det har eksisteret, har det været med til at danne øboernes billede af jyderne. Først da man fik mere kontakt mellem landsdelene, og jyderne “indvandrede” i større mængde, fik man et sandere billede af dem. Ord kan være både vildledende og skadelige.

Uldjyder og jydepottemænd

De jyder, man kendte før den store “indvandring”, var enkelte tilflyttere samt soldater og handelsmænd. De omvandrede *uldjyder* (*hosejyder*, *hosekræmmere*, *uldkræmmere*, *jydekræmmere*) var kendt overalt på Øerne, og i Strøby kro på Stevns havde man ligefrem et kammer, der blev kaldt *Jydekammeret*, fordi de plejede at overnatte der.

Jydepottemændene (eller blot *pottemændene*) omtales især i de fynske optegnelser, men de sorte *jydepotter* af uglaseret ler var kendt overalt på Øerne. De blev brugt til mælkekar, kogekar og meget andet, og de var bedre end de gamle jerngryder, for “de blånede ikke

⁵ Tang Kristensen: *Danske Ordsprog og Mundheld* (1890) s. 495, nr. 438.

⁶ Peder Syv: *Almindelige Danske Ordsproge* 2 (1688) s. 184.

⁷ H.F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål*. 1886-1914.

maden”.⁸ De gik først af brug, da man fik emaljerede gryder. “Pottemænd kom endnu i 1890’erne til Fyn og havde endnu enkelte af de gammeldags *Jydepotter* med; de kørte med stiv Vogn (dvs. uaffjedret vogn) med Lervarerne pakket ned i Halm, og de maatte køre meget langsomt”, skriver en fynbo, og andre fynboer fortæller, at pottemændene også havde lyngkoste med på vognen.

En tredje type af handelsmænd var de jyder, der kom drivende med store flokke af gæs og lam, som de solgte rundt omkring i landsbyerne “til hvem der ville købe”. De omtales dog kun fra Vestfyn. (Se artiklen *jydelam* s. 21).

Hvad enten de var uldkræmmere, pottemænd eller lammedrivere, så måtte jyderne sejle over Lillebælt med vogne og varer. Hvordan det gik for sig, har vi desværre ingen skildringer af.

Jyder er andet end Jyder

De *jyder*, som øboen kendte bedst og holdt mest af, var i mange tilfælde et par heste (jf. s. 20). En *jysk hest* er ifølge Landbrugets Ordbog (2. udgave 1919) ikke en egentlig hesterace, men derimod en særlig type hest, som er fremavlet i Jylland. Jyske heste blev brugt som arbejdsheste overalt på Øerne, og de blev gerne kaldt *jyder*. At *jyder* bruges om både mennesker og dyr, er ikke ment som en fornærmelse. Det gælder jo også *belgiere*, *islændere* og *russere*. Og *bornholmere* kan som bekendt være ure.

Franske, danske og jyske træsko

I gamle dage gik man i træsko, der var lavet helt af træ, undertiden med kramper af metal over vristen. Det var den slags, Klods-Hans brugte. Man forstår godt, at det var en hel “begivenhed”, da man begyndte at få træsko med overdel af læder. Det kunne enten være en læderpol-

⁸ Karoline Graves: *Ved Halleby Aa* (1921) s. 223.

string over vristen eller en hel overdel af læder. Ifølge et par fynske optegnelser kom de nye træsko frem i anden halvdel af 1800-tallet, og allerede omkring 1900 blev de gamle træsko af træ kun brugt “af enkelte gamle mænd”.

De nye træsko med overdel helt af læder kaldte man for *franske træsko* eller på Lolland-Falster for *polkatræsko*. De gamle trætræsko hed så *danske træsko*. På Fyn og de sydfynske øer kunne de gamle træsko også kaldes *fydetræsko* (se artiklen s. 22), og på Lolland-Falster *jyske træsko* eller (lidt spøgende) *fydepotter*.

De nye træsko med læderpude over vristen fik flere navne. Man kunne kalde dem *halvfranske* eller *halvlæders*, men det almindelige var, at man på Sjælland kaldte dem *basartræsko* eller *franske træsko* (altså ligesom træskoene med hel læderoverdel), mens man på Fyn og på Lolland-Falster kaldte dem for *fydetræsko* og *fydepotter* (ligesom træskoene helt af træ). Enkelte steder på Sjælland hed de *fydebumper*: “Den arme dreng, han har jo ikke andet end et par fydebumper”. Uanset navnet blev de lavet af lokale træskomænd.

Kilderne forklarer ikke, hvorfor træskoene blev kaldt *fydetræsko*. Tilsyneladende er der ikke tale om en bestemt type af træsko, af jysk oprindelse (fra *træskojydernes* egn ved Silkeborg).⁹ Måske fandt man på navnet, dengang træsko af træ var ved at være umoderne. Hvis det er tilfældet, så er ordet et vidnesbyrd om, at man opfattede Jylland som et gammeldags land, hvor man endnu gik med halm i træskoene.

Jyderne som foregangsmænd

Men jyderne var slet ikke så gammeldags. På nogen områder var de tværtimod forud for øboerne, og at dømme efter sproget var der en hel del, fynboerne lærte af jyderne.

Når græsset skulle slås, brugte man en le med to “håndtag”, hvad enten man var jyde eller fynbo. Det nederste havde form som en lige

⁹ Ordet *træskojyder* er nævnt blandt de 7 slags jyder i Tang Kristensens ordsprog. Det findes ikke i Ømålsordbogens samlinger, men derimod i Jysk Ordbogs samlinger, hvor det bruges om de jyder, der fremstillede træsko. Ordet kunne ifølge ODS også bruges som skældsord.

eller let buet gren. Det kaldte man en *knag* (udtalt med hårdt g). Det øverste var derimod formet som en gren med et håndtag på tværs, og det kaldte man en *krykke*. Selve leskaftet hed en *slåstage*, og hele le-tøjet et *slåtøj*.

I nyere tid begyndte man imidlertid at bruge slåstager med to knagge. På Fyn kaldte man dem *jydestager* eller (sjældnere) *tyskerstager*, og slåtøjene tilsvarende *jydetøj* (se artiklerne *jydestage* og *jydetøj* s. 22).

Her er *jyde*- ikke brugt nedsættende, tværtimod. Fynboerne må have lært at bruge de nye typer slåtøj af jyderne, enten af jyske tjene-stefolk eller af fynboer, der tjente i Jylland. Ifølge et par vestfynske kilder blev *jydestagerne* først almindelige omkring 1880-90.

Når kornet skulle bindes i neg, brugte man en lok af kornet som bånd. Men hvis kornet ikke var langt nok – og det var byggen og havren ikke – så måtte man enten bruge halmbånd, som man havde snoet i forvejen, eller også måtte man tage et knippe rughalm med i marken til at binde med. Begge dele var besværligt. Det var derfor et frem-skridt, da man fandt på at lave et bånd af det korte korn ved at slå to lokker om hinanden og “låse” dem. Det kaldte man *låsebånd*, *tysk bånd* eller *jydebånd*. Navnet *jydebånd* blev brugt på Fyn og viser endnu engang, at fynboerne har taget ved lære af jyderne. Det skete igen omkring 1875-1890.

Fra Sjælland har vi ordet *jydespade* om en særlig slags tørvespa-de, men bortset herfra viser sjællændernes ordforråd ikke noget om, hvad de har lært af jyderne. Men en nordsjællandsk husmand, der tjente på Horsens-egnen først i 20'erne, indrømmer, at der var meget at lære: “De drev det faktisk bedre end vi gør her på Sjælland. ... I og for sig var de dengang en tand dygtigere, end de er her. At der så var noget, inte man kunne lide –. De stillede store fordringer til arbejdskraften, men man må jo bøje sig for, at det var dygtige folk. De stod foran sjæl-lænderne – dengang. Hvad de gør i dag, kender jeg inte.”¹⁰

¹⁰ IDD bånd nr. P 1230, indtalt af Kristian Jensen, Gilleleje sogn.

Jysk på næsen

En gammel langelskone, født 1876, fortæller om, hvordan karle og piger arrangerede *danseballer* i hendes ungdom: “Herrerne kom med kaffebønner, og så fik de en snaps, når vi spiste. Når vi havde halvdanset, så fik vi det. Og hvad vi levned, det gemte den kone vi var hos. ... Så fik vi det om onsdagen, når vi skulle gøre regnskab. Så skulle vi damer møde igen. Og så dansede vi lige til om morgningen, til vi skulle på arbejde. ... Og vi ville gerne have den gamle Jakob Stovegård (til at spille). For han gik imellem os og dansede og spillede og sang.” – “Hvad dansede I?” – “Alle slags. Wienervals, polka, tretrins hopsa, *jysk på næsen* og russisk polka og mazurka og nummer tolv og francæserne.”¹¹

At dømme efter ordbogens samlinger har *jysk på næsen* været en meget populær dans, som man har danset overalt på Fyn, Tåsinge og Langeland, og også enkelte steder på Sjælland og Falster. Andre steder har dansen haft andre navne. Navnet er en forvanskning af *jysk polonæse*, men dansen er en slags vals.

Pardanse som valsen kom til Danmark omkring år 1800. I anden halvdel af århundredet fik man danselærere og danseskoler på landet, men inden da kunne man bl.a. lære de nye danse af soldaterne: “Efter år 1806 begyndte man med Valserne og andre nymodens, kunstige danse .. som lærtes af soldaterne, der havde været i Holsten”, skriver en sønderjysk lærer i 1844.¹² Men det varede flere år, før dansene nåede til Sjælland: “Den første Begyndelse til Runddansene kom i Krigens Tid (1864), da Soldaterne kom i Indkvartering på denne af-sides Egn (Kalundborg-egnen).”¹³ Ifølge Ømålsordbogens kilder dansede man *jysk på næsen* så tidligt som i 1850’erne på Østsjælland og Falster.

Man kunne også danse *gydevals* og *den jyske fornøjelse*, og hvis man foretrak kortspil frem for dans, så kunne man fornøje sig med at spille *gyde-Mette* eller *jysk firkort*. De to kortspil blev spillet på Sjælland.

¹¹ IDD bånd nr. 1224, indtalt af Marie Bøgh Kristiansen, Magleby sogn.

¹² Citeret efter Grüner-Nielsen: *Folkelig Vals* (1920).

¹³ Anton Nielsen: *Gamle Nielsen. En kulturhistorisk selvbiografi fra 1799 til 1888* (1888) s. 17.

Jyder og øboer

Gammelt og nyt lever side om side i Ømålsordbogen – ligesom det gjorde i datidens landsbysamfund, i perioden 1850-1920. Det gamle fællesskab forsvandt, men blev erstattet af nye former for fællesskab: religiøse og politiske forsamlinger, højskoler og andelsforeninger, skytte- og gymnastikforeninger mm. Aviserne vandt udbredelse, jernbanerne blev bygget, og der blev mere kontakt mellem landsdelene. Øboerne lærte at danse *jysk på næsen* og at bruge *jydestage* og *jydebånd* (og slåmaskine og aflægger), og jyderne kom ikke længere kun som *uldjyder* og *jydepottemænd*, men også som tjenestefolk. De tider var snart forbi, hvor øboerne kunne bilde sig ind, at jyderne var fulde af løgn og gik i gammeldags *jydetræsko*. – Og dog gør øboerne stadig, hvad de kan, for at holde liv i tanken om “det mørke Jylland”.

Men hvad mente jyderne om øboerne i gamle dage? Hvilke ord-sprog havde de om fynboerne, og hvad lærte de af sjællænderne? Det må vi vente med at få at vide, til Jysk Ordbog når til *fynbo*, *sjællænder* og de andre navne på øboer.

Udsnit af Ømålsordbogen

fyde s m, dog f om kvinde, > c S, c Æ

[jy(·)ð·] Am(Drag), S(alm), sFa(alm), [jy·ə] øS(Hårl), øM, nFa, L(alm), øF, sF, T, Lgl, Æ-(alm, m acc 1 Marst); [ˈjyj, ˈjøj] øF(Bræ), vF(alm, jf FØF:79f), [jyj·] vF(Søs, Br), [jøj·] øF(NBr); *jywdə* nvS(Sejr Thorsen.SS:331); med falsk restitution: [gy·ə] sF(Åstr, Eg, Sven), Lgl(Tryg), [gy·ə] sF(Vejst), skrevet *gyde* sF(Kv), *gyde* øF(Ri, i remse, jf ndf). – Pl:-r.

–1) person fra Jylland Ø(alm, LollO, LglO): [mæn ˈjøsəs ā ˈfɑːɹ (fader) iˌn ˈjy] (sagt til præsten af en mand der lige har talt ondt om jyderne) M(Keld), [pas pɜː ham / de iˌn ˈjy] sF(Gudb), [hæns ˈkown æˌn ˈjy] hans kone er en fyde L(Fuglse), jf *en* II.1.2; [hæˌn ˈjyˌn] hende fyden Lgl(Mglb) || bsg *fyden* br med overgang til personnavn: *ind til Fydens* Fa(NAls), *Ane Fydens* (gift med en fyde) vF(Br), *Fydens Larus* (søn af en fyde) vF(Kavs) || *Fyde* br som tilnavn: [owlə ˈjyj] øF(Bræ), "der var mange fyder som hestgardere på Møn under englænderkrigen, mange af dem blev herovre, de blev altid kaldt [mas ˈjy / hæns ˈjy / pedˌɹ ˈjy] osv" M(Mglb); [ˈjyˌælsə] L(To) || i ordspr og talem: [vi æ alə jyˌær fa vaˈhærə] L(To LollO); *det var nok en fyde som kørte vild* "siger man når det rumler i maven" vF(Barl); *han lyver så stærkt som nogen Fyde* S(Krist.Ordspr:495 nr 441), jf *jydeløgn*; *fyder, jøder og gråspurve findes over hele verden* vF(Kavs), *Fyder, Jøder og gråspurve det er nogle slemme fugle* sF(Hsl Krist.Ordspr:147 nr 3930, jf 487 nr 278); [ˈsɪˌz ˈsow so ˈjyˌiŋ / han ˈrɪˌzð på ˈgɔlˈdɪŋ] se so, sagde fyden, han red på galten øS(Hårl, jf Krist.Ordspr:461 nr 1106); *Det lær*

m=maskulinum

f=femininum

c=commune

(fælleskøn)

Ø=Øerne

alm=almindeligt

M=Møn

sF=Sydfyn

L=Lolland

Lgl=Langeland

Fa=Falster

br=brugt

ordspr=ordsprog

talem=talemåder

Udsnit af Ømålsordbogen

dog, sagde Jyden, han stod bag en gjærdestaver	
sF(Kv Krist.Ordspr: 462 nr 1110); Kom nu med	
fisken, sagde Jyden, da han havde spist den som	
plukkefisk S(Krist.Ordspr:462 nr 1113); Hvor der	S=Sjælland
er røg, må også være ild, sagde Jyden, han tændte	
sin pibe ved en gåselort øF(NLynd); De wo jæn,	
sa' Jyden, han kom to (Snapse) i nvS(Ods hrd	nvS=
JKamp.S); "rør å'm, æ ba'en, katti, ha gjo'r i	Nordvestsjælland
væljén", sæjer jyjerne rør om, æ barn, katten	
har gjort i vællingen, siger jyderne vF(Kavs); jf	
videre Krist.Ordspr: 495f og jf u dansker i rim	
og remser: [ljl' pæ jøj / rä' õw'n sløj] lille Per	
Jyde, rendte over en slyde vF(Ørst); Da Jyden	
så vibens top, da fored han høet op .. F(Skatte-	F=Fyn
gr.1889.2:180); der bor en gyde omme i jyden	
øF(Ri), tilsv F(Skattegr.1884.1:152), med ordspil	
(idet gyde har en ældre udtale med j, og jyde	
stedvis en yngre udtale med g) i legeudtryk:	
pule en jyde dss krænge en → ugle, en behændig-	
hedsleg (hvori man støder med bagdelen)	
nvS(Re) hertil hose-, kalundborg-, kvab-,	
middelfart-, sønder-, uldjyde; jydebånd, -fnat,	
-løgn, -potte, -stage, -tamp, -træsko, -tøj mfl.	
-2) om dyr ell ting fra Jylland. -2.1) om en	
type (arbejds)hest fremavlet i Jylland (jf Landb-	
O u Jydsk Hest) Ø(vist alm): [jy'i gə'ɜr gad fa	vist alm =
plə'wi] jyden går godt for ploven øF(Dlb), jeg	vist almindeligt
blev ked af de [jy'ðɹ], de var alt for sene	
nS(Græst); jf jydehest, → jysk hest. -2.2) om gul	
ål, jydeål Am(Drag). -2.3) om en art oldenborre,	
brandenborre vF(Br) i forb blind jyde om	
forsk insekter af klægfamilien nS(LLy), S(VSjæll	
JKamp.DFt:67), Fa(Kalk.1:219), jf u blind 1.	
-2.4) (spøg.) om jydetræsko svS(Førs), L(Hors).	

Udsnit af Ømålsordbogen

- fydebånd** s – dss → *tysk bånd* (ved binding af neg) øF(Revn, Ås, NBr), vF(Lu, Hårs, Søs, Br), sF(Brud); jf *fydeknude*, -lås.
- fydefnat** s – (neds) om hudsygdommen *fnat* (frembragt af mider) vF(Kavs); jf *fydelus*, -skab. neds= nedsættende
- fydekone** s – (fiskerspr) dss *fydekælling* nS(Torup <Halsnæs> Fiskeritid.1882:118); jf ODS.
- fydekræmmer** s – omvandrende kræmmer fra Jylland vF(Søs); jf *hose-*, *uldkræmmer*..
- fydekælling** s – (fiskerspr) fladfisken hå-ising (sjæld ising) nS(Skovs, Tårn NTFisk.1:315, Ved, Hum, Gill DaFiskeritid.1959:26, NSjæll Krøyer.-2:361), nvS(Egeb <Sidinge>, Odd); jf *fydekone*, -mær, -tunge; jf Kornhall:101. fiskerspr= fiskersprog
- fydelam** s – lam fra Jylland (vist lam af racen hede får) vF(Kavs, Br, Asp, Flem): "de kom drivende med [jøjla₆'m:nə] i store flokke som de solgte rundt om til hvem der ville købe; de var små og blev brugt til slagtning" vF(Br).
- fydelus** s – "tidligere hed det sig, at alle fyder var lusede, og man talte om de store *fydelus*" vF(Kavs); jf *fydefnat*, -skab.
- fydeløgn** s – om en grov løgn L(ØLoll Tryde.S, To LollO, MLoll), F(spor opt), T(Tås), Lgl(SLgl): [de vå'n råjda jøjla₆'n] vF(Flem), *det er en god fydeløgn* vF(Hårs); jf ODS og Feilb. u *løgn*.
- Fyde-Mette** s – navn på kortspil, dss *jyske* → *Mette* nvS(Hag).
- fydemær** s – (fiskerspr) dss *fydekælling* øF(Kert).
- fydepottemand** s – mand der kører rundt og sælger *fydepotter* vF(spor opt): "det var et gammelt mundheld, at arbejdet for en god gærdekarl kunne lide fremad *lige så rask som en fydepottemand kørte*" vF(Heln); jf *pottemand*. vF=Vestfyn spor opt= sporadisk optegnet

Udsnit af Ømålsordbogen

fydeskab s – (neds) om hudsygdommen <i>skab</i> (fremkaldt af mider) vF(Kavs); jf <i>fydefnat</i> , <i>-lus</i> .	neds= nedsættende
fydespade s – om <i>vingespade</i> til tørvegravning nS(Sno).	
fydestage s – <i>slåstage</i> med to knagge (mods den ældre type med en knag og en krykke) øF(Bov), vF(Kavs); jf <i>dansk-</i> , <i>tysk(er)stage</i> , <i>fydedrag</i> , <i>-slang</i> .	mods=modsat
fydetræsko s – om træsko helt af træ (med træ op over vristen og ofte med opadbøjet, spids snude) øS(Str), sS(VordLd, Ørs, Jung), F, Lgl(alm): "de gamle ville helst gå med <i>jyjtraí'sker</i> ; ved 1900 brugtes de kun af enkelte gamle mænd" vF(Kavs) om (nyere) træsko med læder(pude) over vristen øS(Ters), svS(Fyr, Førs), F, T, Lgl(alm), Æ(Rise, Marst): "Kristian Træskomand .. født 1861 fortæller om, hvilken Begivenhed det var, da man .. begyndte at faa Træsko med Læder paa, de saakaldte <i>Jydetræsko</i> " øF(Agdr FyHj.1928:183) jf <i>basartræsko</i> , → <i>dansk træsko</i> , → <i>fransk træsko</i> (1), <i>fydebumper</i> , <i>fydepotte</i> (2), → <i>jysk træsko</i> .	
fydetunge s – (fiskerspr) dss <i>fydekælling</i> nS-(Krøyer.2:361).	
fydetøj s – <i>slåtøj</i> og <i>mejetøj</i> med to knagge (mods den ældre type med en knag og en krykke) vF(nordl del alm); jf <i>danskertøj</i> , → <i>tysk tøj</i> .	
fydevals s – en pardans øF(Hindsholm GlDanse-Fyn:30), T(Tås, HUss.MSFS:273); jf → <i>jysk vals</i> ..	
fydeål s – om ål fanget i Lillebælt vF(Hårs, jf CReimer.NB:95); om store ål (mods de små fra Odense Fjord) vF(Lu) om gule ål "der er blevet seende" Am(Drag).	Am=Amager